

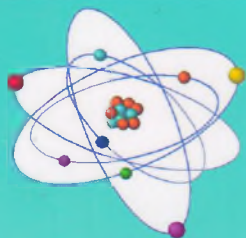

ВЕСТНИК Ошского государственного университета

Ош мамлекеттик
университетинин
ЖАРЧЫСЫ

2014

1

2

3

4

**Ош мамлекеттик
университетинин
ЖАРЧЫСЫ**

**ВЕСТНИК
Ошского
государственного
университета**

**№3 – 2014
2-чыгарылыш**

ISSN 1694-7452

МАЗМУНУ

1. <i>Алимбеков А.</i> , «Манас» кыргыздардын салттуу педагогикалык терминдерин жана түшүнүктөрүн изилдөөнүн булагы катары.....	5
2. <i>Анарбекова В.Э.</i> , Кошоктун жаралуу доору жана эпикалык чыгармаларда чагылдырылышы.....	10
3. <i>Гапарова Ч.А.</i> , Сүйлөшүү кебинин лексикасын классификациялоо маселеси.....	12
4. <i>Жамгырчиева Г.Т.</i> , Мифтик жана жомоктук сюжеттеги каармандардын эпостордо сыпатталышы («Манас» эпосу боюнча).....	17
5. <i>Жусуева С.К.</i> , Очерк – прозалык чыгармалардын бир түрү катары.....	19
6. <i>Жусуева С.К.</i> , Жол очерки: өлкө жөнүндөгү тарыхый-документалдуу жана сырдуу баян.....	23
7. <i>Зулпукаров К.З.</i> , <i>Эшманова С.К.</i> , Тексттин аныктамалары жана жалпы көрсөткүчтөрү жөнүндө	26
8. <i>Иметов Б.И.</i> , Улуу акын жана устат (Токтогул Сатылгановдун 150 жылдык мааракесине арналат)	31
9. <i>Кошуева М.Ж.</i> , К. Тыныстановдун лингвистикалык сөздүгү (№159 инв.).....	34
10. <i>Мадумарова М.К.</i> , <i>Каранова Т.</i> , Манас таануу предметин интеграциялап окутуунун типтери.....	38
11. <i>Мадумарова М.К.</i> , Манас таануу предметин интеграциялап окутууда студенттердин өз алдынча иштөөсүнүн ролу.....	43
12. <i>Маматова А.А.</i> , Жазуу жумуштары аркылуу окуучулардын чыгармачылыгын өнүктүрүүнүн ыкмалары.....	46
13. <i>Мамашова А.Т.</i> , «Ай» концепти кыргыз эл макалдарында.....	49
14. <i>Раимбердиева З.С.</i> , Текст менен иштөөдө тилдик каражаттарды маданият таанытуучулук жагдайда окутуунун айрым ыкмалары (Т. Касымбековдун «Сынган кылыч» романынын негизинде)	53
15. <i>Сопукулова А. А.</i> , Англис тилиндеги Past indefinite tense (Белгисиз өткөн чак) менен кыргыз тилиндеги өткөн чактын жалпылыктары жана айырмачылыктары.....	60
16. <i>Темирова Б.Т.</i> , Акын Ж. Бөкөнбаевдин поэзиясындагы фольклордук мотив	63
17. <i>Темирова Б.Т.</i> , «Манас» эпосунун С. Эралиевдин поэзиясында көркөм интерпретацияланышы	67
18. <i>Темирова Б.Т.</i> , «Манас» эпосунун С. Эралиевдин поэзиясында көркөм интерпретацияланышы	70
19. <i>Темирова Б.Т.</i> , Алп манасчы С. Каралаев кыргыз поэзиясында.....	74
20. <i>Токошева Ж.А.</i> , Махмуд Кашкаринин «Дивани лугат ат-түрк» эмгегиндеги маанилери өзгөргөн сөздөр.....	78
21. <i>Ызабекова Д.А.</i> , Ж. Мавляновдун чыгармаларындагы адеп-ахлак жана билим берүү темаларынын ачылыш өзгөчөлүктөрү («Ачык асман» романынын негизинде)	83
22. <i>Алиева Р.В.</i> , Портретные описания образов персонажей в идейно – художественной структуре произведения и особенности их перевода на другой язык (на материале перевода романа «Отцы и дети» И.С. Тургенева на кыргызский язык Р. Джумалиевым)	86
23. <i>Алиоглы М.Х.</i> , <i>Бердибекова Б.К.</i> , Факультет иностранных языков, кафедра «Американистики и перевода» самостоятельная подготовка	

УДК: 070002

Анарбекова В.Э., ЖаМУ

Кошоктун жаралуу доору жана эпикалык чыгармаларда чагылдырылышы

Бул макалада кыргыз элиндеги кошок жанрынын эпикалык чыгармаларда чагылдырылышы жана бүгүнкү күндө эл арасында ээлеген ордуна, пайдаланылышына салыштырмалуу тарыхый анализ берилет.

В этой статье дается сравнительно исторический анализ о нынешней роли эпических творчества жанра "кошок" (поминальные песни) кыргызского народа.

This article provides a historical analysis sravnitelno the current Rolet epic genre creativity "koshok" (funeral songs) of the Kyrgyz people.

Элибиздеги баатырдык эпостордун көпчүлүк материалдарында жоокерчилик турмуштагы согуш жетекчилеринин, баатырларынын, жол башчы акылмандарынын жана башка билермандарынын аткарган иштерине карата аларды көзү өткөндөн кийин, эли журтка кошок аркылуу жарыялаган. Мындай көрүнүштөр байыркы доордогу адамдардын таш бетине чегилип тартылган көп сюжеттүү, таасын сүрөттөрү кыргыз жергесинде ондоп-миндеп саналат. Башканы айтпаганда да Көк-Арт ашуусундагы дүйнөгө атагы чыккан Саймалуу-Таш сүрөт галереясы, Улар-Төр өрөөнүндөгү Чаар-Таш, Ысык-Көл өрөөнүндөгү таш сүрөттөрүнүн чогуңдуларын айтууга болот. Ошондой эле алар мүрзөгө коюлган эстелик ташка чегилип, руникалык альфавит менен жазылган жазуу системасы менен да берилген. VI-VIII кылымдарга таандык Орхон-Энесай жазуулары көбүнесе таш мамыларда, көрүстөн таштарына түшүрүлгөн. Өзгөчө белгилей кетсек, бул жазмаларда көчмөндөр таш бетине өздөрү жана кийинкилер үчүн баалуу маалыматтарды, тарыхый окуяларды, ойлорун гана жазышкан. Мисал келтирсек, «Таш» (эстелик) тургуздум, көнүлдөгү сөзүмдү он ок уулдары таттарга чейин муну көрүп билгиле, түбөлүк таш тургуздум. Бул жер тогуз жолдун тоому болгондуктан, мындай жерге түбөлүк таш (эстелик) тургуздум, жаздырдым. Аны көрүп билгиле! [1. 63]

А. Абдразаковдун ырастоосу боюнча, Култегинге арналган эстеликтеги көлөмдүү жазуунун 20-сабында, «Барсбек эле каган атагын мындан биз бердик, синдимди жар кылып бердим. Өзү жанылды, каны өлдү, эли күн-кул болду» [2. 145] деген саптарда ошол доордо болгон тарыхый кубулуштарды калыптандырууга багытталган мүдөө, каалоо, умтулуу ойлордун тегерегинде сөз болот. Албетте, алар билгендеринин, көргөндөрүнүн негизинде ой толгоп, тыянак чыгарып келишкен. Мындай окуяларды чечмелөөдө, түшүндүрмөдө тексттер байланышсыз түшүнүктөр, сөздөр, сүйлөмдөр менен жазылса да, аны эске алып, ушул чөйрөдө тарых илимпоздорунан тереңирээк изилдөөнү талап кылат. Мунун негизинде, азыркы күнгө чейин тарыхчылар үчүн ачык маселе болуп жүргөн, талаш-тартыштарынын себеби болгон Эне-Сай кыргыздары менен Ала-Тоо кыргыздарынын байланышы тууралуу маселени чечүүгө Орхон-Энесай тексттери негизги булак катары кызмат кылат.

Биздин байкоолорубузга караганда «өлүм» түшүнүгү башка мазмунда «айрылдым», «бөлүндүм», «аттигинин» деген формада берилет. Мисалы, Алтымыш үч жашымда айрылдым. Эгук-Катын жеринде айрылдым. Теңри элимден (мамлекетимден), кыз-уланымдан, отуз (?) уулум, алты миң жылкымдан айрылдым [3].

Эне-Сай кыргыздарына эмне баалуу экенин аныктоо үчүн жазмага кайрылсак, ал Орхон жазма эстеликтеринен көлөмү боюнча гана эмес, баяндоо формасы, стили менен да айырмаланат. Башкача айтканда, көлөмү өтө кичине болуп, чечилген маалымат түзмө-түз

багыт бербейт. Мына ушул өзгөчөлүк көп учурга чейин түрколог-тарыхчылардын, культурологдордун, философтордун Эне-Сай жазма эстеликтерине болгон кызыгуусун өгөйлөтүп келген. Тексттердеги «айтылгандардын» бул дүйнөнү таштап кеткен маркумга арналгандыгы жана ал «айтуунун» өзгөчө формасы аларды «кошоктор» - деп атоого болот деген ойду айтууга болот. Башкача айтканда, Эне-Сай жазма эстеликтери – ташка түшүрүлгөн кошоктор.

Эне-Сай жазма эстеликтеринин өзгөчөлүгү мына ошол кошокторунда. Эстеликтердеги маалыматтар өлүм проблемасынын тегерегинде болуп, кишинин өмүрү «өлүмдүн» кесилишинде каралып жатат. Мисалы,

Ынанчы – Ча көлүндөгү № 10-эстелик, (Уграчка арналган, Эне-Сай).

Ак өргөдөгү канышам, кыз-уулум,

Бегиме, курдашыма бөкмөдүм.

Кырк үч жашымда бөлүндүм.

Ынан Уграч мен [5].

Бул келтирилген кошоктордун кичинекей көрүнүштөрүндө (фрагмент) жогорудагы көрсөткөндөй инсанды жоктоп жатат. Мындан улам Орхон-Энесай жазууларындагы кошок ырлары, эпикалык чыгармалар жана бүгүнкү күндөгү эл арасындагы кошок ырларынын мааниси, мазмуну менен үндөшөт.

Салыштыруу менен карасак:

Аксы бир шаарың борборун,

Кеңеш бир атка конгонун.

Ар түркүн шаар ичинен,

Кулунум, Бишкек бир болгон борборум.

Он бешинде октолдуң, 35ке чыкканда,

Сен ок жыландай толгондуң.

40 жашка чыкканда,

Алладан буйрук келди эле.

Сенин атың жок болду.

Алты арыктан суу келсе,

Айдың көл өзү толбойт ко.

Алтымыш дүйнө бир келсе.

Артындагы өзүндөй болбойт ко,

Жети арыктан суу келсе.

Жеткилең көл толбойт ко,

Жетимиш дүйнө бир келсе, кулунум.

Бир өзүндөй болбойт ко.

Бозоруп келген жаанга.

Боз чатыр тикпей нес болдум,

Тооруп да келген ажалга,

Мен айла таппай нес болдум [4].

Жыйынтыгында, жалпы эле кошок ырларынын тарыхый, этникалык-генеалогиялык булактарда изилдениши адабияттарда кандайча изилденген, ал эми бүгүнкү журт арасында кандай мааниде сакталып калгандыгы тууралуу мисалдар менен сүрөттөлөт.

Кошок сөзүнүн этимологиясын чечмелөөгө аракеттер жасалды жана жаңыча көз караштар пайда болду. Кошок ырынын жаралуу доору, эпикалык чыгармаларда берилиши таш бетине түшүрүлгөн жазма эстеликтеринде элдик баатырлардын образдары аркылуу чагылдырылган. Тарыхый инсандарга арналган тексттердин айрымдары дагы деле эл арасында айтылып келет. Кошоктун статусунун улам барган сайын төмөндөп бара жатышы, салттык маданияттын унутулуп бара жатышы жөнүндө кеңири баяндалды. Эл оозунан жыйналган материалдар, эпикалык чыгармалар жана Орхон-Эне-Сай

эстеликтериндеги жазуулардын тексттери менен салыштырылып изилденип, жана өз ой пикирлер, сунуштар айкындалуу менен информаторлордун айтуулары аркылуу тастыкталды.

Адабияттар

1. Орхон-Енисей тексттери. – Фрунзе, 1982. 63-б.
2. Орхон-Енисей тексттери. – Фрунзе, 1982. 145-б.
3. Информатор Нарбаева Сатымбүбү. Аксы району Кызыл жар айылы, 2004.
4. Асанбеков Н.К. Орхон-Енисей жазма эстеликтеринин философиясы. – Жалал-Абад, 2002.
5. Жумагулов Ч. Орхон-Енисей тексттери. – Фрунзе, 1982.

УДК: 413.0 (575.2) (043.3)

Гапарова Ч.А. филол.и.к., доцент ОшМУ

Сүйлөшүү кебинин лексикасын классификациялоо маселеси

Макалада сүйлөшүү лексикасынын орус, түрк жана кыргыз тилдеринде классификацияланышы каралып, аларды классификациялоодогу окумуштуулардын позицияларына да баа берилет.

В статье рассматривается классификация разговорной лексики русских, тюркских и кыргызских языков, анализируются позиции исследователей по данной проблеме.

This scientific search investigated classification of speech lexis of Russian, Turkey and Kyrgyz languages, is analyzed research workers' positions on this problem.

Сүйлөшүү кебинин лексикасы жана нормасы жөнүндө окумуштуулардын ортосунда бирдиктүү пикир жок. Бул лексикалык группалардын конкреттүү жыйындысы лингвисттердин изилдөөлөрүндөгү конкреттүү теориялык позицияларга ылайык аныкталышы менен түшүндүрүлүп, ажырымдуу көз караштар бар.

Жогорку окуу жайларына арналган окуулуктарда орус тилинин лексикасы стилистикалык жактан, негизинен, үч катмарга бөлүнгөн: орток лексика, китептик лексика, сүйлөшүү лексикасы. Кээ бир эмгектерде бул аталыштар башка терминдер менен аталган учурлар кездешет. Алсак, А.В. Калинин [10, 154-167] стиль аралык лексика, оозеки кептин лексикасы, жазуу кебинин лексикасы, Ф.К. Гужва [5, 72-77] жалпы колдонулган лексика, оозеки кептин лексикасы, жазуу кебинин лексикасы, Н.М. Шанский [21, 129-140] стиль аралык лексика, турмуштук-сүйлөшүү лексикасы жана китептик лексика деген терминдерди колдонушат.

Окумуштуулар изилдөөдө жетекке алган принциптерине ылайык сүйлөшүү лексикасын түрдүүчө классификациялашкан. А.В. Калинин [10, 157-162] жана Ф.К. Гужва [5, 73-74] аталган лексиканы стилистикалык эңине (оттенонуна) жана адабий даражасына ылайык эки группага – сүйлөшүү жана карапайым сөздөргө – ажыратышы. Сүйлөшүү сөздөрүн адабий нормадагы, бирок эркин, расмий эмес мамиледе колдонулуучу сөздөр катары мүнөздөшөт. Карапайым сөздөрдүн адабий тилдин чегинде турары белгиленип, эмоционалдуу-экспрессивдүүлүгүнө ылайык дагы өз ара түрлөрү бөлүштүрүшөт.